

АКСІОПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГУМАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ У КРОС-КУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ

Стаття присвячена визначенню параметрів оцінки та діагностиці показників актуалізації аксіопсихологічного потенціалу професійно-особистісного становлення майбутніх соціальних педагогів, що є свідченням реальної гуманізації професійної підготовки у ВНЗ.

Ключові слова: гуманність, гуманізація, аксіопсихологічний потенціал, демократизація освіти, авторитаризм, доброзичливість, професійно-особистісне становлення.

Постановка проблеми. Задекларованість Конституцією України (стаття 23) вільного та всебічного розвитку особистості передбачає в якості домінуючого вектора модернізації професійної підготовки у ВНЗ її реальну гуманізацію.

Закон про освіту, акцентуючи на державній значущості галузі освіти, наголошує на гуманізмі, демократизмі, пріоритетності загальнолюдських цінностей. Гуманізація освіти, що полягає, як зазначає програма "Освіта" (Україна ХХІ століття), в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, впроваджується центральним суб'єктом – педагогом, тому в аксіокорекції його підготовки повинен вбачатися генеральний напрям трансформації професійної освіти. На часі завдання нарощення й актуалізації аксіопсихологічного потенціалу гуманізації професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів ще на початковому етапі професійно-особистісного становлення.

З огляду на те, що освітній процес у вищій школі конструюється обома суб'єктами – викладачем і студентом, – надзвичайно важливим первенем гуманізації ми вважаємо їх обоєбічні потреби і прагнення до афіліації, що є біопсихосоціальною підставою трансформації всієї системи професійної підготовки на проголошених засадах. Окрім того, аксіопсихологічний потенціал гуманізації професійної підготовки соціальних педагогів суттєво залежить від міри "з життя" рудиментарних залишків тоталітарного минулого у вигляді авторитарних світоглядних настанов і маніпулятивних патернів. Особливо важливе значення має інтегральна налаштованість особистості на дружелюбне ставлення до інших людей і допомагаючий (фасилітуючий) стиль взаємин. Наявність гармонійної аксіопсихологічної структури особистості, відсутність у ній несумісних і суперечливих ціннісних орієнтацій, соціальних атитюдів, акцентуєваних рис характеру слугує ще одним критерієм ефективної гуманізації соціально-педагогічної освіти.

Мета дослідження полягає в діагностиці аксіопсихологічного потенціалу гуманізації професійної підготовки соціальних педагогів на предмет його відповідності вимогам відкритого демократичного суспільства і нормативним функціональним обов'язкам представників даної професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження аксіопсихологічного потенціалу гуманізації професійної підготовки соціальних педагогів спирається на концептуальні засади суб'єктного підходу (К.О. Абульханова-Славська, В.А. Брушлинський, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко) та гуманістичної психології (К. Роджерс, Р. Мей, А. Маслоу, Г.О. Балл). В основу концепції дослідження покладено моделі самоактуалізації А. Маслоу, ієрархії цінностей Н. Гартмана, аксіогенезу особистості З.С. Карпенко, уявлення про ідентифікацію як основний механізм встановлення аксіопсихіки особистості (В.В. Абраменкова, А. Адлер, А. Бандура, Е. Еріксон, Д.О. Леонтьєв, Дж. Мід, З. Фройд, К. Юнг, Т.С. Яценко).

Гуманність ми вважаємо ціннісно-смісловим (диспозиційним) утворенням (Т. де Шарден, А. Швейцер, Дж. Лавлок), яке виявляє тенденцію до змістового розширення з перебігом історичного часу (Т. Роцак, Ю. Данилів). Вона нерозривно пов'язана зі зміною наукових парадигм (Т. Кун) та соціально-економічних систем господарювання (М. Вебер, Е. Фромм, Е. Дюркгайм, Ю. Габермас, Л.Е. Орбан-Лембрик, А. Фернхем, П. Хейвен).

Аксіопсихологічний потенціал гуманізації повинен розкриватися з використанням теоретичних засад синергетики, а співпраця викладача та студента розглядатися як інтерперсональна синергія, без якої неможливе професійно-особистісне становлення соціального педагога. Необхідною умовою професійного аксіогенезу особистості є інтерналізація загальнолюдських цінностей, комплементарних природі людини й магістральному напрямку суспільного прогресу.

Професіоналізм соціального педагога асоціюється з гуманністю, антиподом якої є авторитарність як втілення безсуб'єктної маніпулятивної педагогіки (П. Фрейре, Е. Фромм, К. Роджерс, Д. Джонсон, Ф. Зімбардо, Р. Мей). Зважаючи на багатогранність проблеми гуманізації, зміст поняття "гуманність" слід розкривати на рівнях – міжособистісному та універсальному.

Більшість психологів солідаризується у визнанні гуманності як інтегральної диспозиції особистості, ознаки її психологічного здоров'я (Б.С. Братусь, Г.О. Балл, І.Д. Бех, Д. Джонсон). Значну роль для гуманізації освіти має посттоталітарний спадок суспільства, яке досі не пододало диспропорцію між розвитком технології та демократії (В.О. Сухомлинський, С. Батракова, С.І. Подмазін, В. Франкл).

Професійна підготовка соціальних педагогів виконує психотерапевтичну функцію, оскільки в її процесі особистість набуває здатності бути вільною та відповідальною за використання свободи

(А. Камю, К. Роджерс, Ж.-П. Сартр, Г. Сковорода, М. Хайдеггер), долаючи обмеження соціокультурного, біологічного та фізичного контексту (К. Левін, Ф. Перлз).

Аксіопсихологічний потенціал гуманізації – це система цінностей, які не вповні усвідомлюються та функціонують у суспільній свідомості, частиною якої є освіта. Гуманоцентрична освітня парадигма передбачає повноцінне функціонування гуманності як інтегрального втілення аксіопсихологічного потенціалу на всіх рівнях свідомості – від індивідуальної до колективної.

Як свідчить наше дослідження, в історичній перспективі відбулося розширення змісту поняття "гуманність", нерозривно пов'язаного з ампліфікацією змісту термінів "ідентичність" та "суб'єктність". Релігійний фанатизм, класова та расова ненависть, сугеровані за посередництва освіти цілим поколінням, спричинювали набуття окремою особистістю фальшивої ідентичності, безсуб'єктності людини як суспільного "гвинтика". На часі центрування професійної підготовки соціальних педагогів на гуманістичних цінностях свободи, відповідальності, любові, доброзичливості, співпраці. Набуті під час навчання у ВНЗ теоретичні знання мають підкріплюватися суб'єкт-суб'єктною практикою стосунків викладачів та студентів, яка є моделлю майбутніх стосунків соціальних педагогів зі своїми підопічними.

Виклад основного матеріалу. Аксіопсихологічний потенціал гуманізації професійної підготовки соціальних педагогів, розглянутий з боку особистісної структури, уявляється посферним розгортанням онтогенетично вихідної здатності до афіляції (базової просоціальної потреби) індивіда, спроектованої на контекст інтерперсональних взаємодій і далі – у простір індивідуальної життєтворчості й професійної самореалізації. Аксіопсихологічні концентри інтра-, інтер- і мета суб'єктної професіоналізації представляють перехід ситуативної, мінливої мотивації соціальної поведінки індивіда у більш стійкі особистісні атитюди, а також ціннісні орієнтації, спрямованості, стратегії життєздійснення, репрезентовані індивідуальними рисами (поведінковими диспозиціями високого рівня узагальнення і стійкості).

У зв'язку з цим було обрано такий комплекс основних психодіагностичних методик: тест-опитувальник афіляції А. Меграбяна, призначений для діагностики двох узагальнених стійких мотивів особистості: прагнення до прийняття навколишніми людьми (ПП) і страху бути відторгнутим іншими (СВ); тест-опитувальник Т. Лірі, спрямований на дослідження комунікативно-характерологічних тенденцій; методика визначення "Типу особистості та імовірних розладів даного типу" Дж. Олдхема й Л. Морріса; додаткових методик – "Шкала макіавеллізму" Р. Крістаї Ф. Гайса, "Шкала авторитаризму-бунтарства" П. Кона, "Шкала правого авторитаризму" Б. Альтемейєра.

Організаційний формат збору емпіричних даних становило крос-культурне експериментально-діагностичне (кореляційне) дослідження, що проводилося у ВНЗ північно-західного (Івано-Франківськ, Луцьк) і північно-східного (Ніжин) регіонів України, а також у Польщі (Ягеллонський університет м. Кракова); загальний об'єм вибірки – 366 осіб віком від 18-ти до 28-ми років. Емпіричне дослідження проводилося у березні – квітні 2004 року в Україні та жовтні 2004 року в Польщі.

Отримані нами емпіричні дані за методикою вимірювання мотивів афіліації свідчать про переважання асиметричної афіліативної мотивації: 1) високе прагнення до прийняття – низький страх відторгнення – 97 респондентів, що становить 26,5% від усієї вибірки студентів; 2) низьке прагнення до прийняття – високий страх відторгнення – 107 респондентів, що становить 29,23% від загальної кількості опитаних. У той час групи з приблизно однаковою інтенсивністю мотивів розподілилися так: 1) низьке прагнення до прийняття – низький страх відторгнення – 47 респондентів, що становить 12,85% вибірки; 2) високе прагнення до прийняття – високий страх відторгнення – 115 респондентів, що становить відповідно 31,42% від загального числа опитаних.

Відповіді респондентів, майбутніх соціальних педагогів, укладаються в чітку тенденцію лише за другим варіантом афіліативної мотивації: з першого по останній курс навчання у ВНЗ спостерігається неухильне збільшення значущості мотиву "Низьке ПП і низький СВ" (від 8,33% до 23,64%), що свідчить про наростання психологічного захисту у спілкуванні з людьми, прагнення до автономності й самодостатності, зменшення потреби у груповій солідарності.

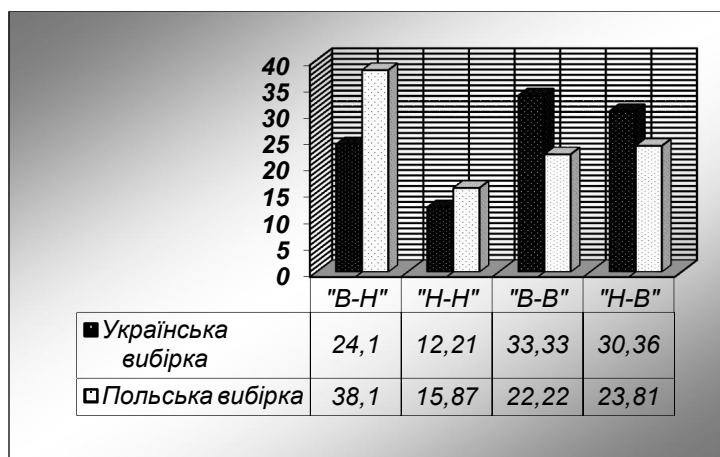
Показник мотиву "Високе ПП і високий СВ" незначно зростає до третього курсу, а потім різко знижується до кінця навчання (з 39,24% до 18,18%), що свідчить про зменшення внутрішньої конфліктності, розвиток професійно-особистісної мотивації.

Показник мотиву "Високе ПП і низький СВ" після падіння на III курсі (20,25%) досягає піку на четвертому (35,38%), що може означати зростання прагнення до ідентифікації з професійним середовищем, яке настає після кризи професійного самовизначення, відзначеної багатьма дослідниками (Ж.П. Вірна, Х.М. Дмитерко-Карабин, О.І. Климишин та ін.). Наступне падіння цього показника на випускному курсі (до 21,83%), враховуючи раніше відзначені тенденції, свідчить про збільшення впевненості у власних силах, посилення внутрішнього локусу контролю. Зворотну тенденцію можна відстежити за показником "Низьке ПП і високий СВ": після його падіння на IV курсі – різкий злет на V (з 23,08% до 36,36%), що свідчить про наростання тривоги з приводу майбутнього працевлаштування й необхідність пристосування до нових людей і реальної професійної спільноти.

Загальновибірковий розподіл варіантів мотивів афіляції є репрезентативним лише щодо двох показників – "низького ПП – низького СВ" (12,85%) і "високого ПП – високого СВ" (31,42%), що загалом свідчить про суттєву конфліктність комунікативних установок студентів замість прогнозованої гармонізації мотиваційно-ціннісної сфери особистості в процесі соціально-педагогічної професійної підготовки. Втім, ця тенденція не виглядає настільки жорсткою, якщо відстежити динаміку мотивів афіляції за курсами, про що вже було сказано вище.

Порівняння даних української та польської вибірок свідчить про більшу представленість мотиву "прагнення до прийняття" у студентів-соціальних педагогів польської вибірки (38,1% від загальної кількості опитаних учасників) при нижчому вияву мотиву "страх відторгнення" (23,81%). Відповідні показники в українській вибірці діаметрально протилежні – 24,1% "прагнення до прийняття" і 30,36% – "страх відторгнення", що свідчить про більшу лояльність, толерантність і прийняття інших людей у студентів-поляків і страх бути підданим остракізму, виключеним з групи, розповсюджений в українських студентів, що, загалом, може свідчити не лише про особливості вузівського етапу професіоналізації соціальних педагогів, а й про залишки авторитаризму в суспільній свідомості населення України.

Загалом, можна стверджувати про значуще переважання в українських студентів-соціальних педагогів мотивації "страху відторгнення", а в польських студентів – мотивації "прагнення до прийняття" (рис. 1).

Рис 1. Розподіл варіантів афіляції ("Високе – низький" – ВН, "Низьке – низький" – НН, "Високе – високий" – ВВ, "Низький – високе" – НВ) у %.

Порівняльний аналіз показників макіавеллізму свідчить про його флуктуацію протягом навчання у ВНЗ. Водночас спостерігається статистично значуща відмінність середньоарифметичних значень

макіавеллізму випускників ($t = 2,04 > t_{кр.} = 1,97$; $p < 0,05$). Польські випускники виявилися більш прагматичними, з більш вираженими інструменталістськими настановами щодо спілкування. У поєднанні з раніше зафіксованою у них тенденцією до прийняття вищевідзначене свідчить про успішніше формування професійної ідентичності, почуття корпоративної належності. Натомість українським випускникам більше властиве почуття дифузної професійної ідентичності, що пов'язано з діагностованою у них перевагою мотиву страху відторгнення.

"Шкала авторитаризму – бунтарства" П.Кона, використана в дослідженні, дозволяє виявити антидемократичні цінності. Методика дозволяє діагностувати лівий екстремізм, надзвичайно актуальний на даному етапі суспільного розвитку.

На тлі незначних, статистично недостовірних, відмінностей абсолютних показників авторитаризму – бунтарства в українській та польській вибірках була виявлена суттєва міжпопуляційна відмінність у внутрішньогрупових показниках за відсотковим співвідношенням респондентів з присутністю авторитаризму – бунтарства та його відсутністю.

Так, у 79,87% студентів-соціальних педагогів української вибірки діагностовано авторитарність – бунтарство, на противагу 44,44% у студентів-поляків. Відповідно, до першої групи належить значно менше респондентів, позбавлених авторитаризму – бунтарства, – 20,13%, тоді як для другої групи ця цифра становить 55,56%.

Показник виявлених в українських студентів авторитарно-бунтівних типів особистостей на 35,43% перевищує аналогічний показник у поляків. Даний факт є дуже показовим з огляду на особливості національного характеру представників обох народів і, можливо, розповсюджений стиль педагогічного спілкування у ВНЗ.

Застосування методики "Шкала правого авторитаризму" Б. Альтемейера дозволяє виявити ступінь представленості в аксіопсихіці особистості цінностей правого радикалізму (консерватизму).

Дані, які ми отримали за шкалою правого авторитаризму в українських та польських студентів, суттєво відрізняються у вибірці перших. Так, різниця показника правого авторитаризму між першим і п'ятим курсами становить 6,54 бала, що статистично достовірно на рівні 0,001 ($t = 3,84 > t_{кр.} = 3,39$). Отже, до кінця навчання в українських студентів-соціальних педагогів значно знижується показник правого авторитаризму, що є відрадною тенденцією. Показники цих же випускників за шкалою майже дорівнюють показникам поляків, але ті "стартують" із набагато нижчої позначки (з 79,57 до 82,6 бала). Таким чином, на фоні практично сталого показника правого авторитаризму в поляків українці демонструють значний прогрес упродовж професійної підготовки у ВНЗ.

Встановлено крос-культурні відмінності у вираженості мотиваційних тенденцій та відповідних їм цінностей за тестом Т. Лірі: в українських студентів-соціальних педагогів вони репрезентують помірний, а в польських студентів – ближчий до нормативного рівні адаптованості в соціум; в українській вибірці показник домінування переважає показник дружелюбності, у польських студентів зафіксовано протилежне співвідношення показників.

Встановлений емпіричний факт є ознакою наявності авторитарних, антидемократичних й антигуманних настанов у свідомості українських студентів, що дисонує з їх майбутньою гуманітарною (соціально-педагогічною) місією, на відміну від майбутніх фахівців з Польщі.

Отримано статистично достовірні дані про існування етнокультурних і регіонально специфічних відмінностей за шкалами "авантюризм", "чуттєвість", "відлюдність", "сумлінність" за опитувальником Олдхема-Морріса, що потребує їх урахування в корекції професійного аксіогенезу майбутніх соціальних педагогів.

Загалом, представники Сіверщини достовірно відрізняються від студентів з Прикарпаття та Волині більшим авантюризмом і меншими чуттєвістю, прагненням до усамітнення і сумлінністю; натомість майбутні соціальні педагоги з північно-західного регіону більш сумлінні, самодостатні та значно менше схильні до авантюризму. Встановлений факт є свідченням більшої ментальної і моральної близькості студентства західних теренів України до декларованих європейських цінностей на відміну від їх ровесників зі Сходу України. Відтак маємо справу з різним аксіопсихологічним потенціалом гуманізації професійної підготовки соціальних педагогів, необхідністю цільової аксіокорекції професійно-особистісного становлення останніх залежно від регіональних соціокультурних особливостей.

Кореляційний аналіз (за Пірсоном) 27 емпіричних показників актуалізації аксіопсихологічного потенціалу за курсами навчання дозволив виділити суттєві кореляційні плеяди професійно важливих властивостей особистості майбутніх соціальних педагогів, що репрезентують точки їх синергетичного взаємопідсилення і віхи професійно-особистісного становлення.

Відстеження динаміки кореляційних взаємозв'язків у структурі аксіопсихологічного потенціалу професійно-особистісного становлення соціальних педагогів упродовж їх навчання у ВНЗ дозволяє виявити цікаві тенденції стосовно деяких ключових факторів гуманізації професійної освіти.

Наприклад, якщо на першому курсі макіавеллізм помітно корелює з пильністю (0,50), то на другому і, особливо, на третьому курсі відбувається "розсіювання" і "подрібнення" кореляцій між іншими особистісними диспозиціями; на четвертому курсі спостерігається семантична "конденсація" феномену макіавеллізму,

який починає обіймати ціннісно споріднені явища – егоїзм, самовпевненість, агресивність, авторитарність; у п'ятикурсників макіавеллізм не виявляє жодних значущих кореляцій, тобто "зживається" природним чином, що слугує показником успішної гуманізації соціально-педагогічної освіти в Україні.

Щодо такого типу міжособистісних стосунків, як доброзичливий, то в умовах ВНЗ він стало корелює з альтруїстичними настановленнями, часто в поєднанні із залежним та покірливим типами. Дана обставина загалом вписується у професіографічні вимоги до соціальних педагогів, узгоджуючись також із національним менталітетом.

Динаміка кореляційних взаємозв'язків сумлінного типу виглядає наступним чином: від протилежності до авантюрного типу на першому курсі до слабкої кореляції з серйозним на другому, "семантичне розсіювання" на третьому курсі змінюється феноменом "семантичної конденсації" на четвертому (позитивний зв'язок із відлюдним типом і негативний з макіавеллізмом), закінчуючись сприятливим зв'язком з альтруїзмом, доброзичливістю, критичністю у випускників, що свідчить про зрілість їх позиції на порозі самостійного життя.

Факторний аналіз диспозиційних детермінант (складових аксіопсихологічного потенціалу) методом головних компонент дозволив встановити від двох до п'яти факторів гуманізації професійної підготовки соціальних педагогів в Україні. В найширшому діапазоні – це риси-фактори Великої п'ятірки (екстраверсія, доброзичливість, сумлінність, відкритість досвіду, емоційна стабільність), у найвужчому – це єдність-протиставлення домінування (авторитарності) і дружелюбності (доброзичливості) з перевагою першого полюсу над другим.

Факторний аналіз підтвердив феномен, уперше відзначений за результатами кореляційного аналізу, а саме: вектор трансформації аксіопсихологічного потенціалу гуманізації професійної підготовки соціальних педагогів проходить від семантичного розсіювання з дифузною особистісно-професійною ідентичністю через семантичну конденсацію (особистісно-професійне самоствердження) до зрілої семантичної локалізації, що є показником особистісної готовності до інтеграції з професійним середовищем.

Висновки

1. В результаті крос-культурного емпіричного дослідження встановлено кореляцію між гуманізацією вищої освіти й адаптивно-креативним співвідношенням прагнення до прийняття і страху відторгнення; низьким рівнем вираженості правого авторитаризму, авторитаризму-бунтарства, макіавеллізму; переважанням дружелюбності над прагненням до домінування; гармонійним поєднанням поведінково-стильових рис особистості на кшталт доброзичливості, сумлінності, альтруїзму,

цілеспрямованості, серйозності і т. д., що утворюють нормативне наповнення аксіопсихологічного потенціалу майбутніх соціальних педагогів.

2. Кореляційний та факторний аналіз емпіричних показників актуалізації аксіопсихологічного потенціалу за роками навчання у ВНЗ України дозволив виділити суттєві кореляційні плеяди й генеральні фактори гуманізації професійної підготовки соціальних педагогів. До числа останніх належать фактори Великої п'ятірки (екстраверсія, доброзичливість, сумлінність, відкритість досвіду, емоційна стабільність), що підлягають тенденції поступового згортання (від п'яти на першому курсі до двох на четвертому курсі і трьох на випускному). Генеральними факторами аксіопсихологічної готовності до професійної діяльності в галузі соціальної педагогіки виступає динамічна рівновага домінування (авторитарність) і дружелюбності (доброзичливість) та екстраверсія як показник соціальної активності особистості.
3. Зазначені тенденції актуалізації аксіопсихологічного потенціалу студентів-соціальних педагогів забезпечуються такими психологічними механізмами: семантичним розсіюванням на етапі дифузної особистісно-професійної ідентичності – другий-третій курс; семантичною конденсацією на етапі особистісно-професійного самоствердження – четвертий курс; семантичною локалізацією на етапі зрілої професійної ідентичності – п'ятий курс.

Перспективи гуманізації професійної підготовки соціальних педагогів пов'язані зі створенням розвивального освітнього середовища у ВНЗ, здатного забезпечити інтерперсональну ціннісну синергію на засадах демократизму, антропоцентризму, професійної і життєвої компетентності. Наслідком соціальної аксіокорекції професійної освіти стане гармонійне поступальне розгортання суб'єктного потенціалу майбутніх соціальних педагогів згідно з інтерналізованими гуманістичними цінностями й вимогами професійної діяльності.

1. Голован В. П. Розвиток гуманізму в європейській культурній свідомості / Голован В.П. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2002. – № 11. – С. 156-159.
2. Голован В. П. Соціосинергетика в психолого-педагогічному вимірі / Голован В.П. // Психологічні перспективи. – 2003. – Вип. 4. – С. 186-190.
3. Голован В. П. Принцип інтерперсональної синергії в контексті дидактико-когнітивної практики / В.П. Голован // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологія: зб.наук.праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – № 2 (26). – С. 27-34.
4. Голован В. П. Гуманність як основа професіоналізму педагога / Голован В.П. // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – 2004. – Вип. VI. – С. 156-163.
5. Голован В. П. Гуманність як фасилітуюча вартість суб'єктів освіти / Голован В.П. // Матеріали першої Міжнар.наук.-практ.конф. ["Науковий потенціал

світу '2004"]]. – Т. 54. Психологія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С.5-7.

6. Голован В. П. Психопедагогіка серця Григорія Сковороди: парадигмальні контури сучасної освіти / Голован В.П. // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – 2006. – Вип. VIII. – С. 184-189.
7. Голован В. П. Колабораціонізм – практика втрати національної ідентичності / Голован В.П. // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Т. VIII. – Вип. 2. – К., 2006. – С. 68-74.

The article contains the determination of valuation parameters and diagnostics of indicators of actualization of axiopsychological potential of profession-personal coming-to-be of future social pedagogs that is the evidence of real humanization of professional training in higher educational institution.

Key words: *humanity, humanization, axiopsychological potential, democratization of education, authoritarianism, benevolence, profession-personal coming-to-be.*